

I. ZAKSAS

I. KANTAS IR RELIGIJA

Religijos problemomis I. Kantas domėjosi tiek ikikritiniu, tiek ir kritiniu laikotarpiu. Veikale „Visuotinė gamtos istorija ir dangaus teorija“ (1755 m.) jis paskelbė genialią saulės sistemos atsiradimo hipotezę, kurią labai gerai įvertino F. Engelsas, pabrėždamas jos dialektinį pobūdį. Anot F. Engelso, ji pramušė pirmąją spragą metafizinėje pažiūroje į gamtą. I. Kanto hipotezė neigė metafizinę gamtos sampratą, biblinį pasaulio sukūrimo mitą, pirmojo postūmio teoriją. Bet I. Kantas neatsisakė svarbiausios religinės dogmos — dievo buvimo pripažinimo. Veikale „Vienintelis galimas dievo buvimo įrodymas“ (1763 m.) Karaliaučiaus mąstytojas mėgino aprioriškai pagrįsti dievo egzistavimą, nurodydamas, kad besąlygiško būtino egzistavimo (dievo) idėja yra teisinga.

Dievo buvimą I. Kantas stengėsi įrodyti teleologiškai. Anot jo, tvarka, harmonija yra būdinga tiek atskiriems daiktams, tiek ir visai gamtai. Ši tvarka įrodanti, kad yra dievas. I. Kantas kritikuoja ontologinį dievo buvimo įrodymą, aukščiausio tobulumo idėja aiškinantį egzistavimo būtinumą. Jo manymu, tobulumas nebūtinai reikalauja egzistavimo.

I. Kantas kandžiai išjuokia tuos dievo garbintojus, kuriems visagali buvimą paliudija stebuklai. Tikėjimą stebuklais jis laiko nemokšišku, proto aptemimo rezultatu. Kai žmonės tampa visiškai laukiniai arba įnirtingas pyktis visai aptemdo jų protą, tada tik stebuklai, matyt, gali įtikinti juos, jog yra aukščiausia būtybė¹.

Kritiniu laikotarpiu I. Kanto pažiūros į religiją taip pat buvo prieštaringos. Jis tęsė skeptikų ir agnostikų tradicijas. Kaip žinoma, skeptikai ir agnostikai neneigia dievo buvimo, sielos nemirtingumo. Antai skeptikas Sekstas Empirikas (apie 200—250 m.), pripažindamas dievus

¹ 2г. И. Кант. Сочинения, т. 1, М., 1963, с. 453.

ir jų garbinimą, teigė, kad reikia susilaikyti nuo sprendimo apie dievo buvimą. Senovės skeptikas kritikavo dievo buvimo įrodymą, grindžiamą pasaulio harmonija. Prie panašių išvadų priėjo XVI a. prancūzų humanistas M. Montenis. Jis mėgino įrodyti, kad reliiginės „tiesos“ negali būti pagrįstos protu. M. Montenis sukritikavo tuo metu paplitusius sielos nemirtingumo įrodymus. Kartu jis ryžtingai smerkė ateizmą.

Skepticizmo tradicijas tęsė ir anglų agnostikas D. Hiumas. Jis teigė, kad religinės „tiesos“ remiasi biblija, apreiškimu: nei filosofija, nei moralė, nei gamtos mokslai negali įrodyti religinių dogmų. D. Hiumas kritikavo teologinius dievo buvimo ir sielos nemirtingumo įrodymus.

Agnostiko I. Kanto santykis su religija buvo dvilypis. Viena, jis pripažino dievo buvimą ir sielos nemirtingumą. Šias svarbiausias religines dogmas jis mėgino pagrįsti etiniais argumentais. I. Kanto argumentacija rėmėsi jo abstrakčiuoju humanizmu, teigiančiu, jog žmogus yra ne priemonė, o savitikslis dalykas. Žmogus sukurtas laimei. Kadangi laimės idealas žemėje nepasiekiamas, turįs egzistuoti anapusinis gyvenimas. Jei siela yra nemirtinga, turįs būti ir visagalis dievas, galintis užtikrinti amžiną žmogaus gyvenimą. I. Kanto etinė argumentacija šiuo metu labai paplitusi klerikalinėje literatūroje, kuri vis daugiau dėmesio skiria dorovės problemoms.

Kai kurie marksistai mano, kad I. Kantas, kildindamas religiją ne iš nemokšiškumo (tas būdinga švietėjams), o iš dorovinių interesų, laimės siekimo, žengė žingsnį į priekį, palyginus su XVIII a. prancūzų švietėjais.

Be to, I. Kantas kritikavo svarbiausias religijos dogmas, ypač dievo buvimo dogmą. Kaip žinoma, „Grynojo proto kritikoje“ I. Kantas paskelbė keturias grynojo proto antinomijas. Pirmosios antinomijos antitezė skelbia: pasaulis neturi pradžios laike ir ribų erdvėje, jis yra begalinis laiko ir erdvės atžvilgiu. Ši antitezė nesuderinama su pasaulio dieviškojo kūrimo dogma. Antiteologinį krūvį turi ir trečiosios antinomijos antitezė: jokios laisvės nėra, viskas pasaulyje vyksta pagal gamtos dėsnius. Ši antitezė griauna paplitusią teologinę valios laisvės koncepciją ir neigia stebuklų buvimą. Ketvirtosios antinomijos antitezė, skelbianti, kad niekur nėra absoliučiai būtinos esmės — nei pasaulyje, nei už pasaulio,— taip pat nepalieka vietos dievui, pirmajai pasaulio priežastčiai.

Verta dėmesio I. Kanto teologinių dievo buvimo įrodymų klasifikacija pagal jų ryšį su empiriniu patyrimu, objektyviais faktais. I. Kanto požiūriu, ontologinis dievo buvimo įrodymas neturi jokio ryšio su empiriniu patyrimu. Jis remiasi tik apriorinėmis proto sąvokomis. Kosmologinis dievo buvimo įrodymas jau esąs susijęs su empirine tikrove.

Jis turįs šią formą: kai kas egzistuoja — vadinasi, turi egzistuoti besąlyginė, būtina esmė, t. y. dievas. Šiame įrodyme mažoji premisa (kai kas egzistuoja) remiasi patyrimo faktu.

Labiausiai, anot I. Kanto, su empirine tikrove susijęs fizinis teologinis dievo buvimo įrodymas. Jis išreiškiamas taip: viskas turi savo priešastį — vadinasi, pasaulis taip pat turi savo priešastį (dievą).

I. Kantas teisingai išvedžiojo, kad minėti dievo buvimo įrodymai negali būti pagrįsti jokiais empiriniais faktais. Kritikuodamas ontologinį dievo buvimo įrodymą, jis pastebėjo, kad daikto idėja nėra to daikto buvimo įrodymas. Kai aš turiu šimtą talerių, sąmojingai sakė vokiečių mąstytojas, esu turtingesnis, negu tada, kai turiu tik tų talerių sąvoką. I. Kantas genialiai spėjo, kad tiesos kriterijaus negalima surasti tik teorijoje, sąvokų pasaulyje. Tačiau iki praktikos, kaip tiesos kriterijaus sampratos, jis nepriėjo.

Kritikuodamas kosmologinį dievo buvimo įrodymą, I. Kantas teisingai aiškino, kad besąlyginė būtina esmė yra tik sąvoka, kuri taip pat negali būti patvirtinta empirinėje tikrovėje. I. Kantas kritikavo ir fizinį teologinį dievo buvimo įrodymą. Jeigu kreipsimės į empirinę tikrovę,— samprotavo jis,— mes pastebėsime priešasčių ir pasekmių grandinę, kuri niekur nesibaigia. Empirinėje tikrovėje nėra pirmosios priešasties. Vadinasi, jeigu mes į tą grandinę įterpsime dievą, tai jis turės būti eilės nariu ir, kaip visi žemesni nariai, taip pat reikalaus savo priešasties. Taigi pirmoji priešastis yra tik sąvoka, kuri negali būti pagrįsta empirinės tikrovės faktais ir prieštarauja jiems.

Vadinasi, tiek ontologinis, tiek kosmologinis, tiek fizinis teologinis dievo buvimo įrodymas remiasi tik sąvokomis, kurios negali būti pagrįstos empirinės tikrovės faktais.

Nagrinėdamas fizinį teologinį įrodymą, I. Kantas analizuoja ir teologinį dievo buvimo įrodymą, kuris remiasi gamtos harmonija ir tvarka. Anot vokiečių mąstytojo, šis įrodymas geriausiu atveju pagrindžia ne pasaulio, materijos, o harmoningų formų, kurios suteikiamos materialiams daiktams, sukūrimą. Taigi čia dievas yra ne pasaulio, o tik formų kūrėjas, architektas. Norint pagrįsti pasaulio formų atsitiktinumą, pirmiau dar reikėtų turėti galimybę „įrodyti, kad daiktai pasaulyje patys savaime būtų netinkami tokiai tvarkai <...>, jeigu jie ir pagal savo pačią *substanciją* nebūtų aukščiausios išminties produktas <...>“².

I. Kantas teisingai nurodė, kad tvarka ir tikslingumas gamtoje turi būti aiškinami gamtinėmis priešastimis ir gamtos dėsniais. Nuo pačios gamtos priklauso menas ir, gal būt, net pats protas³.

² *I. Kant. Сочинения*, т. 3, М., 1963, с. 541.

³ Ten pat.

Nors I. Kantas pateikė etinį dievo buvimo įrodymą, tačiau kartu kritikavo tradicinį teologų požiūrį į moralę. Jis teigė, kad moralės dėsniai ne dievo duoti, bet yra žmogaus proto kuriami. Vadīnasi, I. Kantas stengėsi išvaduoti moralę iš religijos globos.

Nemaža dėmesio I. Kantas skyrė ir sielos nemirtingumo dogmai. Jis neigė amžiną žmogaus egzistavimą, kritikavo dar nuo Platono laikų įsigalėjusią pažiūrą, kad siela yra paprasta ir nedaloma. Jis samprotavo: jeigu mes ir tartume, kad siela nesusideda iš dalių, vis dėlto tai nereikštų, kad ji yra paprasta: siela gali pasižymėti intensyvumu bei idėjų aiškumu. Šis aiškumas gali mažėti ir visai išnykti.

I. Kanto pažiūras į religiją priešiskai sutiko bažnyčios vadovai. Ne paisant nuolaidų religijai, įžymusis jo veikalas „Grynojo proto kritika“ buvo įtrauktas į draudžiamų veikalų sąrašą.

Tarybiniai ateistai, griaudami teologinius dievo buvimo, sielos nemirtingumo įrodymus, kritikuoja I. Kanto nuolaidas religijai ir kūrybiškai panaudoja jo mokslinį palikimą.